

Gender Aspects of Shio Aragvispireli's Stories

შოი არაგვისპირელის ნოველების გენდერული ასპექტები

Nestan Kutivadze
Akaki Tsereteli State University
(Georgia)

ნესტან კუტივაძე
აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
(საქართველო)

Abstract:

Gender, which has changed from a grammatical term to a socio-cultural construct, is a topical scientific problem and is being studied intensively from a culturological and scientific viewpoint. Gender theories developed considerably in XX century based on the studies by Simone de Beauvoir, Levi Strauss, Freud, Jacques Lacan, and other well-known scientists. These works cover philosophical, anthropological, psychological and historical aspects as well, and show the complexity and diversity of this issue, which is due to the fact that in this or that socio-economic and political system the stereotypes of female and male role models are closely linked to the values and cultural traditions of the society itself.

The issue of the status of women is particularly acute in the second half of the nineteenth century in America and Europe. The discussions around the gender situation in Georgia can also be observed from the mentioned time period. The topic of equality between women and men is discussed in the publicist letters by famous Georgian figures of the second half of XIX century: Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Sergey Meskhi, Niko Nikoladze, etc. They respond to the letters of European thinkers, and consider the role of women and men in the advancement of society to be equally important and also analyze the difficult reality in this regard. The complexity of the inevitable and necessary process of changing the social role of women in the society, which is full of traditional, and often of false clichés, has been well demonstrated by the Georgian literature of XIX-XX centuries. In this regard, Shio Aragvispireli's stories should be distinguished. The prose writer raises the issue of gender equality in a number of works, showing the established

clichés in society, which are primarily related to moral issues and personal freedom. The writer reflects on overcoming social and psychological pressures, revealing that without going through a complex and contradictory process of changing consciousness no society can overcome the reality oriented to social inequality and false beliefs.

Keywords: Gender stereotypes, Emancipation of women, Georgian literature

საკვანძო სიტყვები: გენდერული სტერეოტიპები, ქალის ემანსიპაცია, ქართული ლიტერატურა

გენდერი, რომელიც გრამატიკული ტერმინიდან იქცა სოციალურ-კულტურულ კონსტრუქტად, დღეს საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთი მაჩვენებელია. ამასთანავე, აქტუალური მეცნიერული პრობლემაა და მისი შესწავლა ინტენსიურად მიმდინარეობს სოციალური, ფილოლოგიური, ეკონომიკური, ბიოლოგიური თუ სხვა პოზიციებიდან. გენდერული თეორიები მეოცე საუკუნეში მნიშვნელოვნად გაღრმავდა, რასაც საფუძველი შეუქმნა სიმონ დე ბოვუარის, ლევი-სტროსის, ფროიდის, ჟან ლაკანისა და სხვა ცნობილი მეცნიერების კვლევებმა. ეს ნაშრომები მოიცავს როგორც ფილოსოფიურ, ანთროპოლოგიურ, ასევე ფსიქიოგოლოგიურ თუ ისტორიულ ასპექტებს, აჩვენებს თავად ამ საკითხის სირთულესა და მრავალწახნაგოვნებას, რაც განპირობებულია იმით, რომ ამა თუ იმ სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სისტემაში ქალისა და მამაკაცის როლური მოდელების, სტერეოტიპების წარმოქმნა მჭიდროდ დაუკავშირდა თავად ამავე საზოგადოების ფასეულობებსა და კულტურულ ტრადიციებს.

საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ქალისა და მამაკაცის სოციალური ფუნქციების აღქმა დაკავშირებული იყო ქალის, როგორც სუსტის, მზრუნველის, დედის, ხოლო მამაკაცის, როგორც ძლიერის, მფარველის, წინამძღოლის ხატებთან. როგორც უილიამ გ. როი აღნიშნავს (2007, გვ. 13), „დომინანტურმა საზოგადოებრივმა ინსტიტუტებმა სულ უფრო მეტად ჩააყენა ქალი დაქვემდებარებულ მდგომარე-

ობაში, ხოლო მამაკაცს მეტი ძალაუფლება მიანიჭა“. მამაკაცებისა და ქალების ისტორიული როლების ამგვარი დეტერმინირებულობა ავლენს მასკულიზაციისა და ფემინიზაციის ბინარულობას, ამ ოპოზიციის ორგანულად წინააღმდეგობრივ ბუნებას.

ქალთა მდგომარეობის საკითხი განსაკუთრებით მწვავედ მდებარეობდა საუკუნის მეორე ნახევრის ამერიკასა და ევროპაში. ამავე დროიდან შეგვიძლია გავადევნოთ თვალი საქართველოშიც გენდერული ვითარების შესახებ მსჯელობას, რომელიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ლიბერალური შეხედულებების გავრცელებას, საზოგადოებაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკურ თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცვლილებებს მოჰყვა. ქალისა და მამაკაცის თანასწორობის თემას თავის პუბლიცისტურ წერილებში განიხილავენ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი ქართველი მოღვაწეები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, სერგი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვ., ეხმაურებიან და ეკამათებიან ევროპელ მოაზროვნეებს, საზოგადოების წინსვლაში ქალისა და მამაკაცის როლს თანაბრად მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ და ამ მხრივ არსებულ მძიმე რეალობასაც კრიტიკის საგნად აქცევენ.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქალთა ემანსიპაციის საკითხი უშუალოდ დაუკავშირდა ქალთა განათლებას. ცნობილი თუ ნაკლებად ცნობილი ქართველი მოღვაწეები თანხმდებოდნენ, რომ განათლებას უნდა დაფუძნებოდა პიროვნული თავისუფლება. ზოგადად, ამ პრობლემებზე წერისას ქართველ პუბლიცისტთა და მწერალთა ნააზრევში კარგად იჩინა თავი იმ სირთულეებმა, რომელიც ქალთა საზოგადოებრივ ასპარეზზე გააქტიურებისას წამოიჭრებოდა. ქართველ მოღვაწეებს არასამართლიანად მიაჩნდათ, რომ მამაკაცებსა და ქალებს ერთნაირი უფლებები არ გააჩნდათ, მაგრამ აქვე ხაზს უსვამდნენ მამაკაცებისათვის დაკისრებული მოვალეობების სიმძიმეს, ქალებს პასიურობის გამო საყვედურობდნენ და თვლიდნენ, რომ ხშირად ისინი საოჯახო საქმეებსაც კი სათანადოდ ვერ უძღვებოდნენ (ჭავჭავაძე, 1988, გვ. 59). ამგვარი წარმოდგენა უთუოდ არის მაშინდელი საზოგადოებრივი განწყობის გამოძახილი. შემთხვევითი არაა, რომ ილია ჭავჭავაძე წერილში „დედათა საქმე და ქალთა განათლება“ აქცენტს ზოგადად ადამიანის განათლებაზე აკეთებს. განათლება, ილიას აზრით, მამაკაცსაც და ქალსაც საკუთარი მოვალეობების, მოქალაქეობრივი ინტერესების, სახელმწიფოებრივი თუ საოჯახო ვალდებულებების უკეთ განსაზღვრაში ეხმარება (ჭავჭავაძე, 1955, გვ. 371-374).

მრავალმხრივ საგულისხმოა სერგეი მესხის ცნობილი წერილი – „რა დაუპარგავთ ქალებს და რას დაემებენ ისინი?“ როგორც პუბლიკაციიდან მკაფიოდ იკვეთება, მიუხედავად იმისა, რომ ქალთა და მამაკაცთა თანასწორობის იდეა ზოგადად მისაღებია და არავინ ეწინააღმდეგება, უშუალოდ ქალებისათვის არსებული ინერცია იოლი დასაძლევია არ არის. პუბლიცისტი მაშინდელი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი გენდერული ცნობიერების შედეგად დამკვიდრებული სტერეოტიპის სიმძიმეზე ამახვილებს ყურადღებას, როდესაც აღნიშნავს: *„ჩვენ ისეთის თვალთ ვუყურებთ ქალებს, რომ მართლა იმათ ნახვის დროს, პირუტყვივლი გრძნობის დაკმაყოფილებისა და არშიყობის მეტი აზრში არაფერი არ მოგვდის, საზარელია ამისთანა შეხედულება ქალების შესახებ, მაგრამ ამაში ჩვენი ქალებიც დამნაშავენი არიან“* (მესხი, 1962, გვ. 97). XIX საუკუნის ამ ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწის აზრით, მხოლოდ სამოქალაქო უფლებებს, განათლებასა და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას შეუძლია შეცვალოს ქალის მიმართ ასეთი დამამცირებელი დამოკიდებულება. *„სამივე ესენი ისეთნაირად არიან ერთმანეთზე დამოკიდებული, ისეთნაირად კუდიკუდზე არიან გადამბმული, რომ ერთის უმეორისოდ შეძენა და მეორეს უმესამოთ – შეუძლებელი საქმეა“* (მესხი, 1962, გვ.93), – წერს სერგეი მესხი, რომელიც წინა პლანზე წამოსწევს გენდერული თანასწორობის პრობლემის მიზეზშედეგობრივ კავშირს სოციალ–ეკონომიკურ და კულტურულ–საგანმანათლებლო ფაქტორებთან.

ცხადია, უპირველეს ყოვლისა, ქართველმა საზოგადო მოღვაწეებმა მოამზადეს ნიადაგი ქალთა ემანსიპაციისათვის. ამ მოვლენის მიმართ დამოკიდებულება არც საქართველოში ყოფილა ერთგვაროვანი. საპირისპირო ხედვის არსებობისა და წინააღმდეგობის მიუხედავად, ქალთა მოძრაობა აქტიურდებოდა, საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოდიოდა მეტი ქალი, რომელთა საქმიანობა სულ უფრო იქცევდა ყურადღებას.

ამ თვალსაზრისით, ნიშანდობლივია ცნობილი პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის, ნიკო ნიკოლაძის კრიტიკულ მიმოხილვა – „ჩვენი მწერლობა“, რომელშიც ავტორი საგანგებოდ ეხება და მაღალ შეფასებას აძლევს ქართველი ქალების მიერ გამოცემულ თარგმნილი საკითხავი ლიტერატურის კრებულს. ნიკო ნიკოლაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მხატვრული ლიტერატურის როლს საზოგადოებრივი ცნობიერების შეცვლაში და ქართველ ქალებს ურჩევს სამიჯნურო თემაზე შექმნილი ნაწარმოებები თარგმნონ, რადგან თვლის, რომ

ამგვარი თხზულებები ეხმარებიან მამაკაცებს, დაძლიონ ცხოველური ინსტინქტები, ქალებს – მოიპოვონ პატივისცემა, შეცვალონ ოჯახის ცხოვრების წესი, ცოლ-ქმრის ურთიერთობა, შვილების ბედი. ამავე წერილში კარგად ჩანს საქართველოში ამ მხრივ არსებული მძიმე ვითარება. „(...) ჩვენში ცოლისა და ქალის მდგომარეობა ოჯახში, ყმაწვილების დამოკიდებულება, საზოგადოების ხასიათი და ჩვეულებები თითქმის იმავე მდგომარეობაშია დღეს, როგორშიაც იყო უცხო ქვეყნების საზოგადოება ამ რომანების გავრცელებამდის“ (ნიკოლაძე, 1963, გვ. 47), – წერს კრიტიკოსი. ის გამოსავალს საუკეთესო რომანების, მათ შორის, ჟორჟ სანდის (რაც შემთხვევითი არაა) თხზულებების, თარგმნაში ხედავს, მიიჩნევს, რომ ასეთი შინაარსის თხზულებები „კაცის გულს და ხასიათს აკეთილშობილებენ, სხვის მდგომარეობაში და გულში ჩახედვას, სხვის შებრალებას, და დახმარებას აჩვენებენ საზოგადოებას და კაცისა და ქალის ხასიათს, გულს და მოსაზრებას“ (ნიკოლაძე, 1963, გვ. 47), – წერს ცნობილი მოღვაწე, რომელიც ცდილობს გაათამაშოს ქალები, გულწრფელად შეაქოს მათი შრომა, რადგან თვლის, რომ ეს უკანაქნელი დიდ სარგებლობას მოუტანს საზოგადოებას.

მხატვრული ლიტერატურა არამხოლოდ მონაწილეობს საზოგადოებრივი ცნობიერების ცვლილებაში, უპირველეს ყოვლისა, ის ინახავს ამ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ განწყობებს, შეხედულებებს, მოსაზრებებს, სხვადასხვა რაკურსით აღწერს მათს კონკრეტულ გამოვლინებებს, მრავლისმომცველ სურათს ქმნის ამა თუ იმ ეპოქის ხასიათის გასააზრებლად, არსის შესაცნობად.

ტრადიციულ, ხშირად ყალბი კლიშეებით მოცულ საზოგადოებაში ქალის სოციალური როლის ცვლილების გარდაუვალი და აუცილებლობით განპირობებული პროცესის სირთულე კარგად აჩვენა XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ქართულმა ლიტერატურამ. ამ პერიოდის ქართველ მწერალთა შემოქმედებაში აისახა მაშინდელი სოციალურ-სამართლის დამახასიათებელი ის სტერეოტიპები, რომლებიც ადამიანს სხვის ნებას დაქვემდებარებულ არსებად აქცევდა და ვერ ხედავდა მას, როგორც ინდივიდს. ასეთ ვითარებაში ქალის მიერ პიროვნული თავისუფლების მოპოვება, განათლებასთან ერთად, გაბედულებასაც მოითხოვდა.

XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთი ცნობილი პროზაიკოსი შიო არაგვისპირელი თანადროული სოციალური ღირებულებებისაგან გამოფიტვას სხვადასხვა მხატვრული პლანით განასახოვნებს და ყოველთვის ადამიანის არსთან, მისი ფსი-

ქიკის შრეებთან აკავშირებს. ამგვარ ხედვაში თავსდება გენდერული საკითხიც, რომელსაც ხშირად მწერალი ქალთა დისკრიმინაციის საჩვენებლად იყენებს, ასევე, მორალური დილემის ქვაკუთხედადაც წარმოაჩენს, მაგრამ არასდროს ხედავს ცალმხრივად. მწერალი, ამ შემთხვევაშიც, მრავალი კუთხით ასახავს თავისი დროის სოციალურ, მასში მოქმედი არაერთი სტერეოტიპული შეხედულების არასამართლიან ბუნებას წამოსწევს წინ.

მწერლის ნოველებში გენდერული საკითხი რეპრეზენტირებულია რამდენიმე ასპექტით და მხატვრულად ასახავს მაშინდელ საზოგადოებაში არსებული, მყარად დამკვიდრებული შეხედულებების გავლენას ცალკეული ადამიანის ყოფაზე.

ნოველაში – „ახალწლის ღამეს“ სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორი მთლიანად წარმართავს მომავლდავი გლეხის ფიქრს. ერთია საყოველთაო გასაჭირი და ამის გამო თანადგომის გარეშე დარჩენილი ოჯახი – „ყველას თავის თავი გასჭირვებია“, „ჩემს ქვრივსა და ობოლს ვინ მოუვლის! (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 16), მეორე კი – დაქვრივებული ქალის ხელახალი ქორწინება. „გიგოლას დაენანა დათმობა, გულს უკლავდა ის აზრი, რომ ჩემს სიკვდილს შემდეგ სხვა გახდება პატრონი ამ მშვენიერებისათ. „განა, – გაიფიქრა გიგოლამ, – მაგდანა სხვაზე გამცვლის?! ჩემს სიკვდილს შემდეგ სხვას დაუწყებს ხვევნას?! არა, მაგდანა ამას არ იზამს. მაგდანას ისე ვუყვარვარ, რომ სხვაზედ არ გამცვლის!...“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 16). ამ სიტყვებიდან კარგად ჩანს, რომ ერთგულება სიკვდილის შემდეგაც ცოლქმრული ცხოვრების სავალდებულო ატრიბუტადაა ქცეული. „უნდოდა ხმა მიეცა მაგდანასათვის და ფიცი ჩამოერთმია, რომ ჩემს შემდეგ სხვას არ მისთხოვდეს, მაგრამ ვერ ახერხებდა“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 16) – ამბობს მწერალი, თუმცა საყურადღებოა შემდეგი დეტალები: ერთი პიროვნული – მომავლდავი გრძნობს, რომ ამის მოთხოვნის უფლება არ აქვს, მეორე კი, ეკონომიკური აუცილებლობა, „თუ არ გათხოვდა, მაშ რითი ირჩინოს თავი, რითი გამოზარდოს ობოლი“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 17), – ეს არცთუ მთლად რიტორიკული კითხვა ის დამოკლეს მახვილია, რომლის გამოც ჯერ კიდევ ცოცხალი გიგოლა მეუღლის გათხოვებას გამართლებას უძებნის. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქალისათვის ფიცის ჩამორთმევის სურვილი, ამ შემთხვევაში, უგულვებელყოფს ქალის უფლებას, ბუნებრივ სწრაფვას ბედნიერებისაკენ, სიყვარულის კვლავ პოვნის შესაძლებლობას, რაც გულწრფელი სინანულისა და სევდის საგანი მართლაც შეიძლებოდა ყოფილიყო მომავლდავი

ქმრისათვის, მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ხელმეორედ ქორწინება წარმოდგენილია, როგორც იძულებითი ნაბიჯი შვილის წინაშე პასუხისმგებლობის გამო. ამგვარ აზროვნებას მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობაც უდავოდ უწყობს ხელს.

პატრიარქალური კულტურა ქალს უმეტესად ხედავს, როგორც თავდადებულ დედას. ამ ტექსტშიც ამგვარ თავდადებას განასახოვნებს შვილის ინტერესების გამო ქორწინებაც ისევე, როგორც საკმაოდ გავრცელებული კლიშე და, ამავე დროს, ქართული მწერლობისათვის კარგად ნაცნობი ობლების არ/ვერ ღალატის კონტექსტი.

არაგვისპირელის ნაწარმოებებში კარგად იკვეთება, რომ საზოგადოებრივ განვითარებაში მიმდინარე ცვლილებები, რომლებიც უშუალოდაა დაკავშირებული ცხოვრების წესის ამა თუ იმ მოდელის ჩამოყალიბებასთან, განსხვავებული ამოცანების წინაშე აყენებთ ადამიანებს. არსებობისათვის ბრძოლაში ხშირად ქალი იძულებულია საკუთარი სხეულით გადაირჩინოს თავი, რაც მას ძალადობის მსხვერპლადაც აქცევს და ფიზიკურადაც ანადგურებს.

ნოველაში „მომილოცნია ახალი წელი“ ახალგაზრდობაში სასურველი მეძავი ქალი ერთდროულად სასტიკი შურისმაძიებელი და თვითმკვლელი მხოლოდ იმიტომ ხდება, რომ ქალაქის მომხმარებელი საზოგადოების წინაშე პირისპირ დარჩენილი განწირული აღმოჩნდა ამავე საზოგადოებისაგან. მან კარგად იცის, რომ საკუთარი ცხოვრების წესი არ მოუტანს ბედნიერებას, მაგრამ ეს არაა მისი არჩევანი. *„უმანკო, გამოუცდელ თექვსმეტ-ჩვიდმეტი წლის უთვისტომო ქალს რა უნდა მომეგვარებინა? ყველას ენდობი, ყოველივე სიმართლედ მიგაჩნია (...)* იქამდე მიმიყვანეს, რომ ჩემ ხორცს, ხორცს ყიდვა დავუწყე... დახელოვნებულ ვაჭარსავით, ვფლიდობდი, ვთვალთმაქცობდი: ვებვეოდი იმას, ვინც მძაგდა, ვიცინოდი, ვხარხარებდი, დავხტოდი და დავფუნდრუკობდი მაშინ, როდესაც მეტირებოდა“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 46), – მწერალი შემთხვევით არ უთმობს დიდ ყურადღებას ქალის განცდებს, პერსონაჟის მიმართ თანაგრძნობითაა გამსჭვალული, მისი აქცენტებიც საზოგადოების გულგრილობის ჩვენებას ემსახურება.

თვითმკვლელობაში ხედავს გამოსავალს ნოველის „აბრეშუმის ცხვირსახოცი“ მთავარი გმირიც, რომელიც დედინაცვალმა მხოლოდ იმიტომ შეიკედლა, რომ ფიზიკურად ლამაზი თამარი პროსტიტუციის საგნად ექცია და ამით ერჩინა თავი. ნოველაში ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი პლანია. თამარი თავს იკლავს, რადგან დარწმუნებულია, და არცთუ უსაფუძვლოდ, რომ მისთვის იძულებით თავს მოხვეული

ცხოვრების წესის გამო არავინ შეიყვარებს, „რატომ თავი არ მოიკალი“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 41), – ასეთია ახალგაზრდა მამაკაცის პირველი რეაქცია. მართალია, ის მალევე სიყვარულით უპასუხებს ქალის გრძნობას, მაგრამ მის გადარჩენას ვეღარ შეძლებს. საგულისხმოა, რომ ვაჟის პირველი რეაქცია იმდენად ბუნებრივად აღიქვა ქალმა, რომელსაც ეყო გამბედაობა, ესაუბრა გადატანილ ძალადობაზე, დამშვიდებაც არ აცალა თანამოსაუბრეს, ისე დალია საწამლავი, რაც მაშინდელი საზოგადოების გენდერული ცნობიერების გამოვლინებაა ასევე, თუმცა ვაჟის ქცევა, ამ მხრივ, აჩვენებს ამავე საზოგადოებაში გაჩენილ უკვე განსხვავებულ დამოკიდებულებას.

პროსტიტუცია, როგორც ბურჟუაზიული ქალაქის ყოფის ერთ-ერთი მახასიათებელი, მორალური თვალსაზრისით, იმდენად ღრმად დამკვიდრებული სტერეოტიპია პატრიარქალურ საზოგადოებაში, რომ ქალაქში ნამყოფობა, ასევე, მოახლეობა, ერთგვარი დამლაა, ქალთა სოციალური მარგინალიზაციის ფაქტობრივი მიზეზია.

„არაგვისპირზე გლეხი-კაცი ძნელად გაიყვანს თავის ქალს გარედ; თითქმის წარმოდგენითაც ვერ წარმოიდგენს, თუ ქალი შეიძლება ქალაქს ჩაიყვანოს და მერე ის ქალი გლეხის ოჯახისათვის კიდევ გამოდგეს. გლეხი თავის ქალს ოჯახისთვის ზრდის. ჯერ იქვე, თავადიშვილის ოჯახშიაც რომ იყოს, იმასაც გლეხის ახალგაზრდა ყმაწვილი არ ითხოვს. „ნამოახლარი გაწუწკებული იქნებაო“! ასე იტყვის ამისთანა ქალზე და, აბა, ახლა ქალაქში წასულ ქალზე რაღას იტყვის! მგონი მაშინ „მათუშკაც“ დაუძახოს და „მათუშკა“ ხომ, იმისი ფიქრით, ბუდეა ყოველივე ცუდისა და უზნეობისა“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 151),

– წერს მოთხრობაში „და-ძმა“ არაგვისპირელი. გარდა იმისა, რომ ეს შეხედულებები მძიმე ტვირთად აწევს ადამიანების ფსიქიკას და, თავის მხრივ, არაერთ მცდარ გადაწყვეტილებას წარმოშობს, არც დამცველი მექანიზმის ფუნქციას ასრულებს, რაშიც ამ მოთხრობის გმირის მიერ გოგონას ქალაქში ჩაყვანა და სრულიად უცნობი ქალბატონისათვის აღსაზრდელად ჩაბარება ადასტურებს.

იმდროინდელ საზოგადოებაში არსებული გენდერული პრობლემის ერთ-ერთი მაჩვენებელია ქალის ქორწინებასთან დაკავშირებული ქცევის მოდელები, რომლებიც ხშირად მშობლების მზრუნველობის სახეს იღებს, მაგრამ თავისი არსით ღირსების შემლახველია, ზოგჯერ კი იმდენად ძალადობრივად შეიძლება იყოს, რომ ქალის თვით-

მკვლელობის მიზეზი გახდეს. ნოველის „ადამიანი“ მთავარი გმირი ამბობს: „(...) აკი მამა-ჩემი მწერდა: ელომ თავი მოიწამლა, რადგანაც ძალით სხვაზე ჯვარი უნდა დაეწერათო...“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 78), – ასეთი რემარკით მწერალი იძულებითი ქორწინების ტრაგიკულ შედეგს უსვამს ხაზს.

ზოგადად, ქალის ქორწინებასთან დაკავშირებული გროტესკული სურათი ქართული ლიტერატურისათვის უცხო არაა, მაგრამ არაგვისპირელი მაინც ახერხებს განსხვავებული პლანით ასახოს ის საჩოთირო მდგომარეობა, რომელშიც ახალგაზრდები აღმოჩნდებიან ხოლმე. ნოველა „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო!“ კარგად აჩვენებს ახლობლებისა თუ კეთილის მსურველების მიერ შექმნილ ამგვარ დამამცირებელ ატმოსფეროს.

თხზულებაში შვილების დაქორწინება მშობლების ისეთივე მოვალეობადაა წარმოსახული, როგორც პატარა ბავშვზე მზრუნველობა, რაც თავისთავად გამორიცხავს ქალის გრძნობებისათვის არათუ ანგარიშის გაწევას, ასეთი განცდების არსებობის დაშვებასაც კი, მეტიც, ქალის გრძნობები, სიმპატია–ანტიპატია დაუკითხავად ხდება ხმამაღალი განსჯის საგანი.

„(...) – დაიცათ, ჯერ ქალაქში გადავსახლდეთ, მაშინ ნახავთ, როგორ სულ დაწკებულ აფიცრებს მივათხოვებ. ენაცვალოს დედა ჩემს სონას, შარშან რომ ჯარმა აქეთ გაიარა, აფიცრებზე დარჩა თვალი და ერთი ამოიოხრა, რომ... – კარგი ერთი!... – წაჰბუზუნეს თავ-ჩაღუნულმა ქალებმა დედას და საჩქაროდ მეორე ოთახში გაცვივდნენ. – ეი, ეი, რას გარბიხართ? შეგრცხვათ, რომ თქვენი სურვილი დედამ გაგიმჟღავნათ?! – სიცლით მიაძახა ლევანმა ქალებს. – ძალიან მორცხვები არიან, ენაცვალოთ დედა! – სიამოვნებით წამოიძახა ბაბემ“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 114).

ამ უწყინარი დიალოგის მიღმა, რა თქმა უნდა, ქალისათვის ძალზე შეურაცხმყოფელი ვითარებაა აღწერილი, მიუხედავად ამისა, მას არ მოჰყვება მცირე პროტესტიც კი. ტექსტის მიხედვით, ასეთ დროს წარმოშობილი უხერხულობა მორცხვი ღიმილით იფარება. ამ ასპექტის აქცენტირება ხაზს უსვამს ქალის დაბალ სოციალურ სტატუსს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქალები ხშირად თავად მონაწილეობენ ქორწინებასთან დაკავშირებული სტერეოტიპების დამკვიდრებაში. სიმორცხვე მოცემულ ეპიზოდში ქალის მორალური სიწმინდის მარკერია, რომე-

ლიც დედას სიამოვნებას ანიჭებს და საერთოდ ვერ გრძნობს საკუთარი შვილების დამამცირებელ მდგომარეობას.

მატრიარქატის დასრულების შემდგომ, დროთა განმავლობაში, მკვეთრად შეიზღუდა და გამოიკვეთა ქალისა და მამაკაცის ფუნქციები. „საკუთარი ეზო, ან უბანი ქალისათვის ერთადერთ სამყაროდ იქცა. განათლების აკრძალვა, ქალწულობის ინსტიტუტი, მკაცრი ეტიკეტი, გონებრივი და ზნეობრივი არასრულფასოვნების დასაბუთება – მძლავრი საშუალებები იყო პატერნალიზმის კვარცხლბეგის განსამტკიცებლად“ (გოგსაძე, 2005, გვ. 200). პატრიარქალური ყოფის ეს მარკერები მყარი და დროში გამძლე აღმოჩნდა და არაერთი ფორმით იჩენდა თავს მას შემდეგაც, რაც ქალთა განათლების შეზღუდვამ აქტუალურობა დაკარგა და ქალის გონებრივი შესაძლებლობებიც ექვის ქვეშ თითქოს აღარ იდგა.

დაბალი გენდერული ცნობიერების მაჩვენებელია ქალის, როგორც გონიერი პიროვნების უგულვებელყოფა და მხოლოდ მისი ფიზიკური სილამაზის აღიარება, რაც ერთ-ერთი უნივერსალური გენდერული კლიშეა. არაგვისპირელის შემოქმედებაში მწერლის თანადროული საზოგადოების სტერეოტიპული წარმოდგენები ზოგჯერ ცალკეული ფრაზებშია არეკლილი. ნოველის „ჰარამხანის სურათი“ გმირი, სოლომონი, სამსახურში „ჩქარაც შევიდა თავის დედიდა მარიამის წყალობით, რომელიც ფრიად განთქმული იყო (ჭკუით და გონებით–კი არა, ამ თვისებით თბილისში დედაკაცი ძნელად გაითქვამს სახელს), თავისი სილამაზით“ (არაგვისპირელი, 1947ა, გვ. 63), – ამ ეპიზოდში საყურადღებო სწორედ თავად მწერლის მიერ ფრჩხილებში ჩასმული, ვითომ სხვათა შორის, ნათქვამი ფრაზაა იმის შესახებ, რომ ქალისთვის გაცილებით იოლია საკუთარი სილამაზის წყალობით დამკვიდროს თავი, ვიდრე გონიერებით. ეს ირონიანარევი შეხედულება ერთდროულად საკმაოდ რთულად შესაცვლელ ვითარებასაც ასახავს და ამგვარი შეხედულებების მქონე საზოგადოების კრიტიკასაც გულისხმობს.

ცალკე უნდა გამოიყოს ნოველა „ვაი ჩვენი ბრალიც!..“ მასში არაგვისპირელი მიზანმიმართულად წამოჭრის გენდერული თანასწორობის პრობლემას და სტერეოტიპების რღვევის აუცილებლობაზე მიგვანიშნებს. ნოველა მხატვრული რეფლექსიაა ქალისა და მამაკაცის ქცევის ზოგიერთ განსაზღვრულ მოდელზე, რომელიც მწერლის დროინდელ საზოგადოებაში არსებულ მორალურ კლიშეებს მიემართება.

ქორწინების წინ საქმრო (დათოკო) საცოლეს (ლიზა) სთხოვს წარსულზე უამბოს, რადგან ქალი აღმზრდელად მუშაობს სხვის ოჯახში, რაც მაშინდელ საზოგადოებაში ქალისათვის მორალური დამღაა. „– (...) მე კარგად ვიცი, რომ შენ სხვის ოჯახში აღმზრდელად ხარ და კიდევაც ეგ მაფიქრებს. (...) რა ვიცი, იქნება თავი ვერ შეიმავრე და შეგაცდინა ვინმემ...“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 128), – დათიკოს მიერ საკითხის ასე დასმა თავისთავად დამნაშავის პოზიციაში აყენებს ქალს და აიძულებს თავი იმართლოს. მიუხედავად იმისა, რომ ქალს გაცნობიერებული აქვს, რამდენაც შეურაცხმყოფელია შეკითხვა, მაინც მთელი სერიოზულობით პასუხობს: „(...) რომ შემცდარვიყავი და უმანკოება დამეკარგა, განა აქამდის არ გეტყოდი? თუ ვინმე შემცდენდა, ჩემის მხრით ამ შეცდენას სიყვარული ედებოდა სარჩულად და მერე ამის შემდეგ შენ ესე განუსაზღვრელად შემიყვარდებოდი, როგორც ეხლა მიყვარხარ?!“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 128), – ეუბნება ლიზა. ცნობილია, რომ ტრადიციულ კულტურაში „ქალწულობა“ მორალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის მქონე ნორმაა, რომელიც თავისი ღრმა ფესვებით ეკლესიურ-ორთოდოქსულ შეხედულებებთანაა დაკავშირებული. ახალგაზრდა ქალის აქცენტი, რომ მხოლოდ სიყვარული შეიძლებოდა ყოფილიყო ამის მიზეზი, რაც თავისთავად გამოირიცხავდა ახალი გრძნობის გაჩენას, სწორედ მორალურ-ფსიქოლოგიური წნეხის მკაფიო გამოვლინებაა.

მწერალი აღწერს ვითარებას, რომელიც გაცხადებულად თუ ფარულად, თუმცა ჩამოყალიბებული ჩვეულების შესაბამისად, ქორწინების დროს წამოიჭრება და აბსოლუტურად განსხვავებულ მდგომარეობაში აყენებს ქალსა და მამაკაცს. მრავლისმთქმელია ის ფაქტი, რომ ლიზა განათლებული ახალგაზრდა ქალია. ეს მას გაბედულებას აძლევს, კითხვა შეუბრუნოს ვაჟს. „– მე რომ მკითხავ, რატომ შენ თავზე-კი არას მეტყვი? შენც ჩემსავით პირნათლად შეგიძლიან შეხვდე ჩვენს ცოლ-ქმრობას?!“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ.128), – ამ პასაჟით, ფაქტობრივად, მწერალი ქალისა და მამაკაცის მიმართ არსებული ორმაგი მორალის, მაშინდელ საზოგადოებაში სოციალურ-ეთიკურ ნორმად ქცეული გენდერული სტერეოტიპის წინააღმდეგ ილაშქრებს, მით უფრო, რომ კიდევ უფრო სტერეოტიპულია დათიკოს პასუხი – „ვაჟებს მაგნაირ კითხვას არ აძლევენ. ვაჟებს ცოდვად არ უთვლიან იმას, რაც ქალისთვის მომაკვდინებელი ცოდვაა...“ (არაგვისპირელი 1947, გვ. 129), რაც მკაფიოდ ავლენს საზოგადოებაში, ამ მხრივ, არსებულ ქალისა და მამაკაცის ქცევის მისაღებ და მიუღებელ მოდელებს, რომლე-

ბიც, მწერლის აზრით, უნდა შეიცვალოს. „ვაჟებს აქვთ ნება მოსთხოვონ ქალს სიწმინდე და ქალს კი არა! რისთვის? რისთვის? განა დრო არ არის, ვაჟებსაც ის მოეთხოვებოდეს, რაც ქალებს?! არა, წმინდასთან წმინდამ უნდა დაიჭიროს კავშირი!“ (არაგვისპირელი 1947, გვ. 129), – ამბობს ლიზა. საყურადღებოა, რომ სათაურადაც მწერალს შერჩეული აქვს ლიზას სიტყვები: „ვაი ჩვენი ბრალიც!“

ავტორი ამგვარად რეფლექსირებს თავისი დროისათვის უმნიშვნელოვანეს საკითხზე, რათა გაარღვიოს ქალისა და მამაკაცის მიმართ არათანასწორო დამოკიდებულება, ცდილობს ქალის პერსპექტივიდან აჩვენოს არათანაბარი გენდერული მოდელის უსამართლო ბუნება.

საგულისხმოა, რომ ფსიქოლოგიური ნოველის ოსტატი არაგვისპირელი ქალის განცდებზე აპელირებს იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც საჩოთირო ვითარებაში ჩავარდნილ გმირს ხატავს. სოფიო, მოთხრობის „და-ძმა“ ერთ–ერთ პერსონაჟი, სრულებით ვერ გაუმკლავდა ცდუნებას, რომლის წინაშეც უნებლიეთ აღმოჩნდა, პირველ რიგში, იმიტომ, რომ ვერ წარმოიდგენდა, თუ ნიკო „ნათელმძროვნობას დაჰგმობდა“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 182), ამასთან, ვერ გააცნობიერა საკუთარი განცდები. „სოფიოსთვის ეს გრძნობა სულ უცნობი იყო. ის აგერ ოცდაორი წლის დედაკაცი გახდა და ჯერ ამისთანა გრძნობა არ გამოუცდია. ამისათვის იყო, რომ მას ვერ გამოეცნო ეს წყურვილი და ასე გადარეულიყო“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 185), – გვეუბნება მწერალი. ტექსტის მიხედვით, რა თქმა უნდა, ამ ყველაფერში თავისი წილი აქვს მძიმე შრომისაგან დაღლილ ქმარს. ის თავის მოვალეობას ოჯახის გამოკვებაში ხედავს მხოლოდ და რამდენიმე სააღერსო სიტყვის თქმასაც კი ვერ ახერხებს ქალისათვის. „ქიტუასაც, რომ სამაგიეროდ ხვევნა და კოცნა დაეწყო, იმასაც რომ ალერსით გულში ჩაეკრა, იქნება სოფიოს ყველაფერი ეამბნა, შეხვეწნოდა, რომ ეშველნა რამ, მაგრამ ქიტუა ვერ მიხვდა ამას...“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 186), – რაც სოციალური ყოფის სიმძიმითაცაა გამოწვეული, თუმცა გამამართლებელი ვერ იქნება სასიყვარულო სამკუთხედის ვერც ერთი წევრისათვის.

თუ „და-ძმაში“ ადამიანის ცხოვრებაზე, მის ბედზე სოციალურ–ეკონომიკური ფაქტორების ზემოქმედების მთელი ჯაჭვია განსახოვებული და ქალის განცდებიც, ამ მხრივ, პერსონაჟების მოქმედების განმაპირობებელ ფსიქიკურ შრეებს აჩვენებს, ეტიუდი „მელოს დღიურიდან“ ეთმობა ქალის განცდების გადმოცემას. ყოფის პატრიარქალური მოდელი კვებავს მთლიანად ახალგაზრდა ქალის გრძნობებს. მელო ნევროტულად განიცდის ასაკს, საკუთარ მარტოობას, უსიყვარულობას,

სარკეში საგულდაგულოდ ეძებს ფიზიკურ ნაკლს, რომ ამით ახსნას მამაკაცების უყურადღებობა, თუმცა სარკეში საკუთარ მშვენიერ სხეულს აღმოაჩენს და ოცნებობს ცხადად განიცადოს ის სიამოვნება, რაც სიზმარში იგრძნო. „*ნუ თუ სამუდამოდ ასე მარტო, გაუხარებლივ სახლში უნდა დავრჩე!*“ (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 255). გენდერის მკვლევრების მიხედვით, „*პატრიარქალური მენტალიტეტის პირობებში გარეგნობა ქალს სჭირდება არა თავისთვის, არამედ მამაკაცის მოსაპოვებლად, ამდენად, ხშირად მისთვის არსებითია არა რეალური სილამაზე, არამედ სოციალური მისი აღიარების ხარისხი*“ (გოგსაძე, 2005, გვ. 206). მართალია, ტექსტში სარკე ქალის სილამაზეს აირეკლავს, თუმცა ეს ოდნავადაც ვერ ამსუბუქებს მის შიშს, რაც კარგად აჩვენებს ქალის სოციალური თვითდამკვიდრების ქორწინებით განსაზღვრულობას, როგორც ერთადერთ შესაძლებლობას საზოგადოების სრულფასოვან წევრად იგრძნოს თავი, „გაიხაროს“. მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი ყურადღებას იქცევს ესთეტიკური თვალსაზრისითაც, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ მწერალმა მხატვრული განსახილველების (შესაბამისად, განსჯის) საგნად აქცია სიყვარულისა და ქორწინების პრობლემასთან დაკავშირებული განცდები ფემინისტური პერსპექტივიდან.

პროზაიკოსის შემოქმედებაში ცალკე დგას არაჩვეულებრივი ოსტატობით შექმნილი „გიული“, რომელშიც ნაჩვენებია მთიელთა ტრადიციული ადათითა და სარწმუნოებრივი იდეოლოგიით განპირობებული ქორწინების მძიმე და ძალადობრივი ხასიათი, ასეთ ქორწინებაში მყოფი ქალის მონური მდგომარეობა თავისი ტრაგიკული ხვედრით. ამ გზით, არაგვისპირელი ამ დოგმების რღვევაზეც და შეცვლის აუცილებლობაზეც ერთდროულად აკეთებს აქცენტს.

ნოველისტი, ასევე, წამოჭრის ქორწინების გარეშე შვილის გაჩენის საკითხს და აჩვენებს საზოგადოების სასტიკ დამოკიდებულებას ამგვარი შემთხვევების მიმართ („*ბეჩა, რადა მკლავ?!*“). არა მარტო უმძიმესია მდგომარეობა იმ მიტოვებული ქალისა, ბავშვს რომ ელოდება, არამედ იმდენად აუტანელია საზოგადოების ზეწოლა და მორალური წნეხი, ფიქრში მაინც, პოტენციურ მკვლელად აქცევს მომავალ დედას. „*სამაგლებს მოუგონიათ რაღაც კანონები და თუ ამ კანონების ასრულების შემდეგ ეყოლათ შვილი, ყველა ულოცავს, თუ არა და ჰქოლავს, თითქოს იგეთივე ბავშვი არ ებადებოდეთ*“ ... (არაგვისპირელი, 1947, გვ. 258), – ფრინველების გალობაში გაგონილი ეს სიტყვები ცხოველთა სამყაროს უფრო ჰუმანურად წარმოსახავს, ვიდრე ხშირად თვალთმაქც

სატრფოსა და ფარისევლობით სავსე საზოგადოებას, რომელიც ზნეობრივი იმპერატივით ფარავს თავის არაერთ მანკიერებას.

გენდერული პრობლემის ჭრილში მაშინდელი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ არაერთ საგულისხმო მარკერს ავლენს ის ნაწარმოებები, რომლებიც ქორწინებასთან დაკავშირებული პასუხისმგებლობის, ღალატისა და ერთგულების თემაზეა დაწერილი. ამ ნოველებში გაკრიტიკებულია მომხმარებლური და ანგარიშიანობაზე დაფუძნებული ადამიანური ურთიერთობები, ფარისევლობით სავსე სოციალური. თვითდამკვიდრების მახინჯი, ზნეობრივი არსისაგან დაცლილი და მოჩვენებითობაზე დამყარებული ხორციელი ლტოლვა ასახა ნოველაში „...მხრები-და ავიჩეჩე...“, რაც, ასევე, მინიშნებაა იმ საფრთხეებისა, რომელსაც ქმნის თავისუფლებისა და თანასწორობის არასწორი გაგება, თუ ის მთლიანად იცლება ზნეობრივ-მორალური შინაარსისაგან.

აღსანიშნავია, რომ, როდესაც მწერალს ქალისა და მამაკაცის სიყვარული მორალურ პლანში გადააქვს, ის თანაბრად ეხება ორივე სქესს, ქალაქისა და სოფლის ტოპოსებს, აქვე, თავს იჩენს მწერლის ნიჰილისტური მსოფლხედვა, რომ გულწრფელობა არ არსებობს, გრძნობაშიც სიყალბე და სარგებლის მიღების სურვილი ჭარბობს, რომ იდეალური სიყვარული პოეტების მოგონილია (მაგ. „ქარი-კი ამ დროს ზუოდა, კვნესოდა და გმინავდა“, „...ხითხითებს და ხითხითებს...“, „...მხრები-და ავიჩეჩე...“, „ბალდი ყოფილხარ!“, „ბედნიერება მხოლოდ მაშინ ვიგრძენ“, „...სულ ერთია!..“, „წერილის ნაგლეჯი“), თუმცა არაგვისპირელი ავტორია ამავე პერიოდში დაწერილი ისეთი ნოველებისა, რომლებშიც ქალისა და ვაჟის სიყვარული ყოველგვარი დაბრკოლების დამძლე ძლიერ გრძნობადაა წარმოსახული („ის“, „ორი მკურნალი“). ბუნებრივია, ეს თემები ზოგადადამინურ ფენომენტანაცაა დაკავშირებული და მისი მხატვრული რეპრეზენტირების ასპექტები მრავალი რაკურსით შეიძლება იქნას შესწავლილი.

შიო არაგვისპირელი, XIX-XX საუკუნეების მიჯნის სხვა ავტორებთან (ეგ. ნინოშვილი, დ. კლდიაშვილი, ეკ. გაბაშვილი ...) ერთად, უსამართლო სოციალურ, ადამიანის დეჰუმანიზაციის მტკივნეულ თემაზე წერისას აქცენტებს საგანგებოდ მიმართავს ქალთა მძიმე მდგომარეობისა და ამ უკანასკნელის განმაპირობებელი ფაქტორებისაკენ, გვიქმნის წარმოდგენას საზოგადოებაში არსებული გენდერული ცნობიერებისა და სოციალურ ფეხმოკიდებული სტერეოტიპების შესახებ, ამასთან, მისთვის დამახასიათებელი ფსიქოლოგიზმით განასახიფრებს იმ სირთულეებს, რომლებიც პატრიარქალურ საზოგადოებაში არსებობს.

არაგვისპირელი გენდერული უთანასწორობის, ქალთა დისკრიმინაციის (ეკონომიკური, სოციალური, პიროვნული) ჩვენებით დამკვიდრებული შეხედულებების რღვევას, კრიტიკულად განსჯასა და განსხავებულ რეფლექსირებას უწყობს ხელს. ის ფაქტი, რომ გენდერული საკითხი თავისთავად სოციალური თუ წოდებრივი უთანასწორობის, უსამართლობის პრობლემებს ეჯახება, საზოგადოებრივი პროგრესის გარეშე მისი გადაჭრის შეუძლებლობასაც ნათელს ხდის, ამასთანავე, გამოკვეთს მასკულინურსა და ფემინურს შორის არსებულ იმ თანდაყოლილ შინაგან წინააღმდეგობებსაც, რომლებიც მუდმივად აქტუალურად აქცევს საკითხს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- არაგვისპირელი, შ. (1947). *თხზულებათა სრული კრებული*. ტომი I. თბილისი: „საბჭოთა მწერალი“.
- არაგვისპირელი, შ. (1947ა). *თხზულებათა სრული კრებული*. ტომი II. თბილისი: „საბჭოთა მწერალი“.
- გოგსაძე, მ. (2005). He & Shi – მარადიული დაპირისპირება? წიგნში „გენდერი კულტურა თანამედროვეობა“, ლ. გაფრინდაშვილი (რედ.), თბილისი: „დობერა“.
- მესხი, ს. 1962. *თხზულებანი*. ტომი I, თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- ნიკოლაძე, ნ. 1963. *თხზულებანი*. ტომი III. თბილისი: „ცოდნა“.
- როი, უ. გ. (2007). „გენდერი“ (საზოგადოებათა შექმნა: ჩვენი სამყაროს ისტორიული კონსტრუირება), ე. კახიძე (მთარგ.), ნ. ბერეკაშვილი (სამეცნიერო რედ.), წიგნში: *გენდერის საკითხავი ლიტერატურა* (გვ. 5-16). თბილისი: სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი.
- ჭავჭავაძე, ი. (1988). *თხზულებათა აკადემიური გამოცემა, ტ. X*, თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- ჭავჭავაძე, ი. (1955). *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*. ტომი IV. თბილისი: საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა.

References:

- Aragvisp'ireli, Sh. (1947). Tkhzulebata sruli k'rebuli. T'omi I. [A complete collection of essays. Volume I.]. Tbilisi: „sabch'ota mts'erali“.
- Aragvisp'ireli, Sh. (1947a). Tkhzulebata sruli k'rebuli. T'omi II. [A complete collection of essays. Volume II.]. Tbilisi: „sabch'ota mts'erali“.
- Ch'avch'avadze, I. (1988). Tkhzulebata ak'ademiuri gamotsema. T'. X. [Academic edition of essays, vol. X.]. Tbilisi: „sabch'ota sakartvelo“.
- Ch'avch'avadze, I. (1955). Tkhzulebata sruli k'rebuli at t'omad. T'omi IV. [A complete collection of works in ten volumes. Volume IV.]. Tbilisi: sakartvelos ssr sakhelmts'ipo gamomtsemloba.
- Gogsadze, M. (2005). He & Shi – maradiuli dap'irisp'ireba? Ts'ignshi: „genderi k'ult'ura tanamedroveoba“, L. Gaprindashvili (red.). [He & Shi – eternal rivalry? In the book "Gender Culture Modernity", L. Gafrindashvili (ed.)]. Tbilisi: „dobera“.
- Meskhi, S. (1962). Tkhzulebani. T'omi I. [Essays. Volume I.]. Tbilisi: sabch'ota sakartvelo.
- Nik'oladze, N. (1963). Tkhzulebani. T'omi III. [Essays. Volume III.]. Tbilisi: „tsodna“.
- Roi, U. G. (2007). „Genderi“ (sazogadoebata shekmna: chveni samq'aros ist'oriuli k'onst'ruireba), E. K'akhidze (mtarg.), N. Berek'ashvili (sametsniero red.). Ts'ignshi: genderis sak'itkhavi lit'erat'ura). [“Gender” (Making Societies: The Historical Construction of Our World), e. Kakhidze (edited), N. Berekashvili (scientific ed.), in: Gender reading literature]. (5-16). Tbilisi: sotsialur mets-nierebata tsent'ri.